

Naslov originala:
L'HOMME RÉVOLTÉ
Albert Camus

Copyright © 1951 Éditions Gallimard
Copyright © 2021 ovog izdanja KONTRAST izdavaštvo

Za izdavača:
Vladimir Manigoda

Urednica:
Jelena Nidžović

Lektura i korektura:
Kontrast izdavaštvo

Dizajn korica:
Sanja Polovina

Prelom:
Anica Lapčević

Štampa:
F.U.K. d.o.o.

Tiraž:
1000

Izdavač:
Kontrast, Beograd
Klaonička 2, Zemun
e-mail: jakkontrast@gmail.com
kontrastizdavastvo.com
facebook.com/KontrastIzdavastvo

ALBER KAMI

POBUNJENI ČOVEK

Sa francuskog preveo:
Slobodan Damjanović

KONTRAST
Beograd, 2021.

Žanu Grenijeu

*Otvoreno srce svoje zaveštah
Bremenitoj i napaćenoj zemlji,
i često sam joj u svetoj noći
Obećavao da ću je do smrti,
ne plašeci se, verno voleti i da
neću prezreti nijednu njenu zagonetku.
Na taj način spojih se sa njom vezom
koju samo smrt može prekinuti.*

Helderlin,
Empedoklova smrt

UVOD

Postoje zločini iz strasti i zločini logike. Granica između njih nije jasno određena. Ali krivični zakonik ih relativno lako razlikuje pomoću pojma predumišljaja. Živimo u doba predumišljaja i savršenog zločina. Naši prestupnici više nisu ona bespomoćna deca koja se pozivaju na ljubav. To su zreli i odrasli ljudi koji imaju neoboriv alibi; to je filozofija koja, pored ostalog, može zločince da pretvori u sudije.

Hitklif, lik iz *Orkanskih visova*, spreman je da opustoši celu zemlju ne bi li osvojio Keti, ali mu ne pada na pamet da ubistvo predstavi kao razuman čin, niti da ga opravda nekim sistemom mišljenja. On je spreman da ga počini, i na tom mestu staje sve njegovo razmišljanje. To pretpostavlja veliku ljubav i jak karakter. Budući da je velika ljubav retka stvar, ubistvo ostaje izuzetak i veliki prestup. Ali od onog časa kada se prestupnik lišen jakog karaktera pozove na neko učenje, od onog časa kada prestup počne da racionalno opravdava sebe, on se širi kao i sam razum i podrazumeva sve moguće vidove silogizma. Nekada je zločin bio usamljeni čin, nalik na čin pobune, a gle, danas je opšti čin, poput nauke. Juče je bio osuđenik, danas on deli pravdu.

To ne treba da izaziva odbojnost u nama. Cilj ovog eseja je da se prihvati stvarnost u kojoj živimo, stvarnost

koja je zločin logike, i da temeljno i detaljno ispita ono čime je opravdavana. Ovo je pokušaj da se shvati sopstveno doba. Može se reći da epohu u kojoj je iskorenjeno, potčinjeno i ubijeno sedamdeset miliona ljudskih bića pre svega i na prvom mestu treba osuditi. U ona naivna vremena, kada su tirani radi svoje slave gradove pretvarali u gomilu kamenja, kada su zarobljenike vezane za kola pobednika vukli kroz ulice, opijeni pobedom, u kojima su neprijatelje ispred okupljene rulje bacali divljim zverima, u to doba svest i mišljenje nisu se kolebali, rasuđivanje je bilo jasno i otvoreno. Ali logori robova pod zastavom slobode, pokolji koji se opravdavaju ljubavlju prema čoveku ili strašću za nadljudskim, unose pometnju u svest i rasuđivanje. Onog dana kad je zločin prikazan kao nedužnost, ta nedužnost, pod dejstvom obrta u mišljenju svojstvenog našem dobu, mora da traži opravdanje za sebe. Cilj ovog eseja jeste da prihvati i ispita ovaj neobični izazov.

Treba utvrditi da li je nedužnost, onog časa kad počne da dela, prinuđena da ubija. Možemo delati samo u svom vremenu i među ljudima koji nas okružuju. Ništa nećemo shvatiti ako ne utvrdimo da li imamo pravo da ubijemo drugog čoveka, ili bar da prihvatimo da on bude ubijen. Budući da se svako postupanje danas završava ubistvom, posrednim ili direktnim, ne možemo delati ako prethodno ne utvrdimo moramo li – i zašto – da ubijamo.

Prema tome, sada nije važno da dopremo do korena svih stvari; važno je da ustanovimo kako da se ponašamo u svetu, takvom kakvog smo ga zatekli. U vreme opšteg poricanja, treba se baviti problemom samoubistva. U vreme vladavine ideologija, treba utvrditi svoj odnos prema ubistvu. Ako zločin ima racionalne osnove, onda smo mi i doba u kojem živimo logična posledica toga. Ako ga nema, onda smo potonuli u bezumlje iz kojeg moramo

naći izlaz, ili okrenuti lice od njega. U svakom slučaju, moramo jasno odgovoriti na pitanje sadržano u krvi i razdoru ovog veka. Zato što je to pitanje našeg života. Pre trideset godina, kada je doneta odluka o ubijanju, vladalo je poricanje, uključujući i samoubistvo kao poricanje samog sebe. Bog je obmana, čitav svet je obmana, ja sam obmana, dakle biram smrt; glavna tema bilo je samoubistvo. Današnja ideologija poriče samo one druge; samo su oni obmana. I zbog toga ih ubijamo. Svake zore, u ćeliju ulaze ubice u odori sudije: glavna tema je ubistvo.

Ova dva razmišljanja su neodvojivo povezana. Ili, bolje rečeno, ona nas drže; i to na takav način da nismo u stanju da odlučimo šta je naš pravi problem. Potom i jedno i drugo odlučuju umesto nas. Mi nemamo drugu alternativu, mi moramo da prihvatimo to stanje. Ovaj esej, suočen sa zločinom i pobunom, ima za cilj nastavak razmišljanja započetog povodom samoubistva i pojma apsurdna.

*

Međutim, ovo razmišljanje trenutno nam pruža samo pojam apsurdna. On nam sa svoje strane ne pruža ništa, osim suprotnosti u vezi sa problemom zločina. Svest o apsurdu, kad iz nje pokušamo da izvedemo pravilo postupanje, pokazuje ravnodušnost prema zločinu, pa ga samim tim čini mogućim. Ako ni u šta ne verujemo, ako je sve besmisleno, ako ne postoji nikakva vrednost, onda je sve moguće i ništa nema smisla. Ne postoji ni za ni protiv, pa ubica nije u pravu, ali i ne greši. Možemo praviti krematorijume, a možemo se i posvetiti lečenju obolelih od kuge. Porok i vrlina rezultat su slučaja ili čudi.

Ako prihvatimo pasivnost kao način života, to znači da prihvatamo ubijanje drugih, i da u najboljem slučaju

žalimo nad nesavršenošću ljudskog roda. Odsustvo delanja može se nadoknaditi tragičnom površnošću, pa se u tom slučaju ljudski život pretvara u ulogu u igri. Najzad, možemo preduzeti nešto što nije sasvim lišeno smisla. U tom slučaju, pošto delatnost nije određena nekim višim ciljem, usmeravamo se na neposrednu delotvornost. Ništa nije ni istinito ni lažno, ni dobro ni rđavo; u prvi plan izbija ono što je najdelotvornije, to jest najjače. Svet se onda ne deli na pravedne i nepravedne; deli se na gospodare i robove. Na taj način, ma gde da se okrenemo, u srcu poricanja i nihilizma zločin dobija privilegovano mesto.

Ukoliko, dakle, prihvatimo stanovište apsurdna, moramo se pripremiti na to da budemo zločinci, i time ćemo logici dati prednost pred skrupulama, koje smatramo iluzijom. Naravno, potrebna je i izvesna sklonost ka ubijanju. Međutim, ako pođemo od iskustva, njena je uloga manja nego što se čini na prvi pogled. Uostalom, sasvim je moguće, i tome stalno svedočimo, narediti da neko bude ubijen. Sve se to čini u ime logike, pod uslovom da ona ovde uopšte postoji.

Ali logike nema tamo gde se u isto vreme tvrdi kako je zločin i moguć i nemoguć. Naime, pošto je sam čin ubistva proglasila za adijaforu, nešto što nije ni dobro ni rđavo, apsurdistička analiza u najvažnijim od svojih zaključaka taj čin osuđuje. Poslednji zaključak apsurdističkog razmišljanja jeste odbacivanje samoubistva i očuvanje one očajničke konfrontacije koja postoji između čovekovog preispitivanja i tišine sveta.¹ Samoubistvo predstavlja kraj te konfrontacije, pa apsurdistički način razmišljanja ovde znači poricanje sopstvenih premisa. Za njega je takav zaključak ili bekstvo ili oslobađanje. Ali odmah postaje jasno da ovaj način razmišljanja prihvata život kao

1) Videti: *Mit o Sizifu*.

jedino nužno dobro, pošto pomenutu konfrontaciju čini mogućom; bez njega, apsurdistička opklada ne može da postoji. Da bismo rekli kako je život apsurdan, moramo da budemo živi. Kako onda da, ne prepuštajući se opšteraiširenoj lenjosti mišljenja, samo za sebe sačuvamo korist od takvog načina razmišljanja? Čim život proglasimo za dobro, on postaje dobro svih ljudi. Ako ne prihvatamo samoubistvo, onda ne možemo prihvatiti ni ubistvo. Duh prožet idejom apsurdna svakako prihvata neumitnost zločina; ali ni on ne prihvata zločin, zasnovan na razmišljanju. Prihvatani iz perspektive sučeljavanja ljudskog istraživanja i tišine sveta, ubistvo i samoubistvo su jedna te ista stvar, pa se moraju zajedno ili prihvatiti ili odbaciti.

Isto tako, apsolutni nihilizam, onaj koji opravdava samoubistvo, još lakše dovodi do zločina logike. Ako naše doba lako prihvata da zločin ima svoje opravdanje, to treba pripisati ravnodušnošću prema životu, a ona je oznaka nihilizma. Nesumnjivo su postojale epohe u kojima je strast za životom bila toliko jaka da se završavala zločinačkim nasiljem. Ali ta nasilja su bila nalik vatri strašnog uživanja. Tad nije postojao onaj monotoni poredak, zasnovan na oskudnoj logici, koja svemu daje isti značaj. Ta logika je vrednost samoubistva, kojom se hranilo naše doba, dovela do njenog vrhunca, do opravdavanja zločina. U isto vreme, ona vrhunac dostiže i u kolektivnom samoubistvu. Najočigledniji dokaz za to je hitlerijanska apokalipsa iz 1945. godine. Uništiti sebe samog za bezumnike, koji su u svojim jazbinama sebi pripremili apoteozu smrti, bila je sasvim normalna stvar. Suština je bila u tome da oni ne unište samo sebe, već da u propast sa sobom povuku ceo svet. U određenom smislu, čovek koji u usamljenosti digne ruku na sebe ipak veruje u neku vrednost, jer nije drugima osporio pravo na život. Dokaz za to je da takav čovek nikada radi dominacije nad

drugima ne koristi onu užasnu silu i slobodu koje mu daje njegova odluka da se ubije; svako usamljeno samoubistvo, kad nije rezultat želje za osvetom, izraz je velikodušnosti ili prezira. Ali uvek se prezire u ime nečeg. Tada je svet ravnodušan prema samoubici, dok je on vođen mišlju prema kojoj se ne može biti ravnodušan. Mada se veruje kako samoubistvo sve uništava, sve povlači sa sobom, iz te se smrti rađa vrednost, zbog koje možda treba živeti. Samoubistvo, dakle, nije potpuni izraz apsolutnog poricanja. Apsolutno poricanje zahteva uništenje i sebe i drugih. Ono se ostvaruje tek težnjom ka toj savršenoj krajnosti. Samoubistvo i ubistvo ovde su dva lica istog poretka, poretka nesrećne svesti, koja mračno oduševljenje u kojem se nebo i zemlja međusobno uništavaju stavlja iznad stradanja neke ograničene i pojedinačne sudbine.

Isto tako, ako samoubistvu osporimo njegove razloge, onda to moramo učiniti i u pogledu ubistva. Ne možemo biti delimični nihilisti. Mišljenje zasnovano na apsurdnom ne može u isto vreme sačuvati život onoga koji ga zastupa, a prihvatati žrtvovanje drugih. Od časa kada prihvatimo mogućnost apsolutnog poricanja, a to činimo onda kada pristajemo da živimo, mi smo prinuđeni da prihvatimo život drugog. Na taj način ono shvatanje, na osnovu kojeg verujemo da je zločin adijafora, lišava zločin svakog opravdanja; i mi se vraćamo u neodrživi položaj iz kojeg smo pokušali da izađemo. Takvo razmišljanje nam praktično u isto vreme i dopušta i zabranjuje da ubijemo. Ono nas prepušta suprotnosti u kojoj nema razloga ni za sprečavanje, ali ni za opravdavanje ubistva, suprotnosti u kojoj smo istovremeno i oni koji ugrožavaju i ugrožena strana, i koja nas prepušta dobu opijenom nihilizmom, dobu u kome sa oružjem u rukama i knedlom u grlu ipak ostajemo usamljeni.

*

Ovu osnovnu suprotnost prati niz drugih suprotnosti, koje se pojavljuju onog trenutka kad ostajemo na poziciji apsurdna, a zanemarujemo njegovu prirodu, na osnovu koje apsurd predstavlja istinski prelaz, ishodište, ekvivalent postojanja u Dekartovoj metodičkoj sumnji. Apsurd je po sebi suprotnost.

On je suprotnost po svom sadržaju, jer u želji da zadrži život isključuje vrednosne sudove, polazeći od ubeđenja da je život vrednost sam po sebi. Disati znači izreći vrednosni sud. Ako se pođe od ovog pojednostavljenog stanovišta, apsurd shvaćen kao delanje ne može se zamisliti. Ali ni život lišen svakog izbora takođe se ne može zamisliti. Posmatrano sa ovog jednostavnog stanovišta, apsurd kao pozicija ne može se zamisliti. On je nezamisliv i kao izraz. Svaka filozofija neznačenja zasniva se na samoj činjenici sopstvenog izražavanja. Ona time nekoherentnosti pruža minimum koreherencije; ona uvodi doslednost u ono što, prema njoj samoj, nema doslednosti. Govor sam po sebi donosi okrepljenje. Jedini koherentni stav koji polazi od neznačenja jeste ćutanje, pod uslovom da u sebi ne sadrži neko značenje. Savršeni apsurd teži da bude nem. Ako govori, čini to zato što želi ili, kao što ćemo videti, zato što sebe doživljava kako nešto privremeno. Ova predusretljivost, ovo shvatanje samog sebe odlično označava duboku dvosmislenost stanovišta apsurdna. Sa jedne strane, apsurd koji nastoji da izrazi čoveka u njegovoj usamljenosti, u stvari ga postavlja pred ogledalo. Pojavljuje se opasnost da prvobitna podeljenost postane nešto u čemu se uživa. Rana koja je bila grebana sa toliko brižnosti na kraju postaje izvor zadovoljstva.

Velikih pustolova apsurdna nikad nije manjkalo. Ali njihova veličina u krajnjoj liniji meri se stepenom

odbacivanja prijatnih strana apsurdna, i prihvatanju njegovih zahteva. Oni ruše ne radi malog, već radi velikog. „Moji neprijatelji su”, kaže Niče, „oni koji hoće da ruše, umesto da grade sebe.” On sam ruši, ali radi stvaranja. On veliča čestitost i šiba one koji se „halapljivo” predaju uživanjima. Apsurdističko stanovište, u nastojanju da izbegne popustljivost, dolazi do poricanja. Ono odbacuje rasipanje i dolazi do proizvoljnog poricanja, do ćutanja, do neobične askeze pobune. Rembo, koji piše o „ljupkom prestupu koji se vuče u blatu ulica”, odlazi u Harar da se žali što u njemu živi bez porodice. On život shvata kao „farsu u kojoj treba svi da igraju”. Ipak, u času smrti, glasno kaže sestri: „Ja idem pod zemlju, a ti, ti ćeš ići pod suncem.”

*

Apsurd, shvaćen kao pravilo života, protivrečan je u sebi. Zar je onda čudno što nam ne pruža vrednosti koje će umesto nas doneti odluku o legitimnosti ubijanja? Osim toga, nije moguće izgraditi stanovište na temelju neke posebno izabrane emocije. Opažanje apsurdna jeste jedno od mogućih opažanja. Činjenica da je osećanje apsurdna između dva rata obeležilo mnoga mišljenja i postupanja samo je dokaz njegove moći i legitimiteta. Međutim, snaga nekog osećanja ne znači da je ono univerzalno. Greška čitave epohe bila je u tvrdjenju ili pretpostavljanju da, polazeći od emocije očajanja, treba izgraditi opšta pravila postupanja. Velike patnje, isto kao i velika sreća, mogu stajati na početku razmišljanja. Ali one ne treba da prate razmišljanje. Ako imamo pravo da budemo svesni osećaja apsurdna, da kod sebe i drugih ustanovimo postojanje zla, to ne znači da u tom osećaju i nihilizmu, koji

ono pretpostavlja, treba da vidimo bilo šta osim ishodišne tačke već izrečene kritike, ekvivalenta na planu postojanja, sistematske sumnje. Posle toga treba razbiti igre pred ogledalom i postati deo neodoljivog kretanja, kojim apsurd prevazilazi sebe samog.

Kad se ogledalo razbije, ne ostaje nam ništa drugo pomoću čega možemo odgovoriti na pitanje našeg doba. Apsurd, isto kao i metodska sumnja, stvara tabulu razu. Ostavlja nas u bezizlaznoj situaciji. Ali je, isto kao i sumnja, u stanju da, vrativši se na sebe samog, otvori novo polje istraživanja. Razmišljanje se u tom slučaju ne menja; nastavlja se na isti način. Vičem zato što ni u šta ne verujem i jer je sve apsurdno, ali ne mogu sumnjati u svoje vikanje i moram, ako ništa drugo, poverovati u sopstveni protest. Pobuna je prva i jedina očigledna istina data unutar iskustva apsurdna. Lišen svakog znanja, prisiljen da ubijam ili da pristajem na ubijanje, ja imam samo tu očiglednu istinu, koja dodatnu snagu dobija iz raskola u kojem se nalazi. Pobuna se rađa iz prizora bezumlja, pred stanjem koje je koliko nepravedno, toliko i neshvatljivo. Međutim, njen slepi polet traži red usred haosa, i jedinstvo u srcu onoga što beži i nestaje. Ona viče, ona zahteva, ona hoće da sablazan ne postoji. Ona teži preobražaju. Ali preobraziti znači delati, a delati sutra znači ubiti, bez sigurnosti u to da je ubistvo legitiman čin. Ona rađa baš one postupke koje treba da opravda. To znači da pobuna svoje principe može da izvede iz sebe same, pošto ih ne može izvesti iz nečeg drugog. Ona treba da preispita sebe kako bi naučila kako da se ponaša.

Pred našim razmatranjem stoje dva veka metafizičke i istorijske pobune. Istoričar može detaljno da izloži učenja i pokrete koji su proistekli iz njih. U najmanju ruku, moguće je da se u njima traži princip na kome se zasnivaju.

Na stranicama koje slede nalaze se neki istorijski orijentiri i hipoteza koja ih tumači. Ta hipoteza nije jedina moguća; uostalom, ona ne može da osvetli i objasni sve. Ali, bar delimično, objašnjava pravac u kome se kreće naše doba; a gotovo u potpunosti objašnjava njegove krajnosti i preterivanja. Zapanjujuća istorija koja se ovde izlaže jeste istorija evropske oholosti.

U svakom slučaju, razloge za pobunu možemo rasvetliti tek posle ispitivanja njenih stavova, ciljeva i ostvarenja. Možda se u njenim delima nalaze pravila postupanja koja nam apsurd ne može dati, neki pokazatelj našeg prava ili dužnosti da ubijamo, najzad, nada u stvaranje. Čovek je jedino stvorenje koje odbija da bude ono što jeste. Postavlja se pitanje vodi li ovo odbijanje u uništenje drugih i sebe samog, završava li se svaka pobuna opravdavanjem opšteg ubijanja ili je ona, naprotiv, ne polažući pravo na neostvarivu nedužnost, u stanju da otkrije princip razumne krivice.